

Ўзбекистон Республикаси Fanlar akademiyasi
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЙОТИ

S. Karimov

6 / 2023

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЙОТИ
VA FOLKLORI INSTITUTI

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ
VA ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ

Журналга 1958 йил январда
Ойбек асос солган

Бир йилда олти марта чиқади

6
2023

Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси
Ўзбек тили, адабиёти
ва фольклори институти

Тошкент - 2023

Бош муҳаррир:

Низомиддин МАҲМУДОВ

Таҳрир ҳайъати:

Максуд АСАДОВ

Раҳматулла БАРАКАЕВ

Ғулом ИСМОИЛОВ

Баҳодир КАРИМОВ

Дурдона ЛУТФУЛЛАЕВА

Абдуваҳоб МАДВАЛИЕВ

(бош муҳаррир ўринбосари)

Сувон МЕЛИ

Ёрқинжон ОДИЛОВ

Манзура ОТАЖОНОВА

Эргаш ОЧИЛОВ

(масъул котиб)

Гулчеҳра РИҲСИЕВА

Шомирза ТУРДИМОВ

Боқижон ТЎХЛИЕВ

(бош муҳаррир ўринбосари)

Алмаз УЛВИЙ

Бахтиёр ФАЙЗУЛЛОЕВ

Дурдона ХУДОЙБЕРГАНОВА

Жаббор ЭШОНҚУЛОВ

Бердак ЮСУФ

Улуғбек ҲАМДАМОВ

Хайрулла ҲАМИДОВ

Манзилимиз:
100060, Тошкент, Шахрисабз тор кўчаси, 5-уй
Телефон: (71) 233-71-44
E-mail: jurnal_uzlit@mail.ru

Ўзбек тили ва адабиёти
№ 6, 2023

Мухаррир Э. Очилов
Компьютерда саҳифаловчи Г. Эшмуродова

Журнал Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги томонидан
19.10.2017 йилда рўйхатга олинган.
Гувоҳнома №0053

МУНДАРИЖА

Тилшунослик

Д.Лутфуллаева. Ранг ассоциацияси ва унинг тилда воқеланиши	3
Ф.Мусаева. Ўзбек тилида ономастик таркибли иборалар.....	9

Адабиётшунослик

Э.Очилов. Алишер Навоий ва Хаёлий Бухорий	15
М.Қўчқорова. Истиклол даври ўзбек бадиий публицистикаси	23

Илмий ахборот

М.Отажанова, М.Жамматова. Йўл хронотопининг поэтик талқини	27
Б.Ражабова. Муштарак тарихий ҳодисалар тасвири	31
Г.Сатторова. Замоनावий ўзбек ҳикоячилигининг тадрижий такомилли	37
Т.Хўжаев. Навоий ижодида гул билан боғлиқ рамзлар	43
Н.Жўраева. Жомий ижодида комил инсон тимсоли	48
О.Абдуллоев. Шоиранинг руҳий олами.....	51
А.Алламбергенов. "Иблис девори" кассасида ретроспектив сюжет.....	55
М.Отабоева. Диккенс услубига хос юморнинг таржимада берилиши.....	60
Д.Муҳаммадиев. Абдували Қутбиддин шеърларида метафорик тафаккур	65
С.Қурбанова. Шукруллонинг пейзаж яратиш маҳорати.....	71
К.Улуғмуродова. Увайсий ва Нодира ижодида Лайли образи.....	76
З.Тешабоева. Абдуқаюм Йўлдош ҳикояларида тасвир маҳорати.....	80
Н.Назарова. Сирожиддин Саййид шеърларида "қўрғон" тимсоли.....	83
А.Роҳаталиев. Эркин Воҳидовнинг ҳажвчилик маҳорати.....	87
Т.Дусанова. "Вақфия"даги назмий матнлар.....	89
Ш.Карамова. Истиклол даври шеърятининг баъзи хусусиятларига оид.....	92
Р.Хидиров. Ўзбек ва тожик тиллари фраземаларининг лексик-семантик хусусиятлари.....	95
А.Мадвалиев, А.Саидноманов. Иш юритиш терминларининг изоҳли луғатларда берилиши.....	98
М.Сайдалиева. Фразеологик бирликларда прецедент номнинг қўлланиши.....	103
С.Нурманова. Поэтик матнда шахсни ифодаловчи концептлар	107
Г.Тешабоева. Сизги ифодаловчи сифатларнинг синкретик табиати.....	111
Н.Амонтурдиев. Этнографизмлар шаклланишининг лисоний омиллари. ...	117
С.Нурмонова. Ўзбек тилида вербал ва креолашган қасамлар	121

Фанимиз заҳматкашлари

Н.Маҳмудов, А.Мадвалиев, И.Носиров. Ҳақимжон Шамсиддинов.....	125
Ҳ.Ҳомидий. Халқ инжуларини излаб.....	128

Таянч сўз ва иборалар: метафора, метафорик тафаккур, поэтик нутқ, талқин, идрок.

Ключевые слова и выражения: метафора, метафорическое мышление, поэтическая речь, интерпретация, восприятие.

Key words and word expressions: metaphor, metaphorical thinking, poetic speech, interpretation, perception.

Саида КУРБАНОВА

ШУКРУЛЛОНИНГ ПЕЙЗАЖ ЯРАТИШ МАҲОРАТИ

Шукрулло ижодида табиат тасвири жуда кўп ўринларда учрайди, лекин ҳаммаси бир-биридан гўзал, бетакрор ифодалардир. Маълумки, шеърятдаги табиат туйғуси азалдан ватан туйғуси билан кўшилиб кетган. Шукруллонинг табиат тасвирига бағишланган шеърятти эса, биринчидан, унинг бутун фикр ва туйғулар оламини очиб беради, унинг она юрти билан қондошлик алоқасини ифодалайди. Шоир шеърятининг маънавий кучи ҳам у ўз Ватанининг, она табиатининг фарзанди эканлигидадир. Шукрулло пейзаж лирикасининг иккинчи ўзига хос жиҳати ва ютуғи шундаки, у шеърларида ўзи туғилиб-ўсган Ўзбекистон табиатининг миллий ўзига хослигини кўрсатар экан, оддий "табиий" тафсилот ва таърифлардан фойдаланади, уларни ўз қалб призмасидан ўтказиб, миллий манзара яратади. Бу манзаралар жуда оддий бўлиб, улар тоғ ва боғлар, булоқлар, шаршаралар, ой ва юлдузлар, гуллар, қушлар ва ҳоказо образлардан иборат. Аммо уларнинг барчаси шоирнинг пейзаж лирикасида ягона манзара суратига бирлашади, унинг ўз она-Ватани табиати ҳақидаги субъектив тасаввурини ифодалайди: яъни шоир тасаввурида осмон худди ложувард денгиздек бепоён (3,44)¹; чучмома ва лолақизғалдоқлар янги келинчақлардек ял-ял ёнган (3,44); куз шамол ва турналар хижрон куйини куйлаган фасл (3,114); тоғлар ҳайбатли ва тик қадли (3,124); мирзатераклар худди куёвлар каби мағрур ва жим турган (3,161) ва ҳ.к. Бир қарашда, бу табиат тасвирлари жуда жўн, оддийгина бўлиб туюлади, лекин улар шоир учун энг ноёб ва энг бетакрор. Чунки улар она-юрт манзараларидир. Шоир табиат манзараларини образли ифодалар экан, "табиий" тафсилотлардан фойдалангани ҳолда моддий қадриятларни эстетик қадриятларга айлантиради, моддий дунё гўзаллиги орқали инсон оламига хос бўлган гўзалликнинг турли томонларини ифодалайди.

Машҳур маданиятшунос олим Г.Д.Гачевнинг фикрларига кўра, "Халқнинг қиёфасини белгилайдиган биринчи нарса – у ўсиб-улғайган ва тарих яратадиган табиатдир. Табиат – доимий ҳаракатдаги омил бўлиб, бадий адабиётнинг мажозий арсенали ҳам, одатда, табиатда илдиз отади"². Шу маънода, Шукрулло шеърятининг мажозий арсенали, Ўзбекистон табиатининг ажойиб оламидир десак, асло янглишмаймиз.

Шукруллонинг пейзаж шеърларида кўнгил кечинмаларини конкрет табиий ҳолат ва вазиятда акс эттириш устуворлик қилади ва шу орқали лирик

¹ Ш у к р у л л о. Танланган асарлар, III жилдлик. – Тошкент: "Шарк", 2008–2009. Шоир шеърлари мазкур нашрдан олинди, жилди ва саҳифаси қавс ичида кўрсатилади. – С.К.

² Г а ч е в Г.Д. Национальные образы мира. – М.: "Наука", 1988. – С. 369.

қахрамоннинг психологик олами очиб берилади. Мазкур поэтик тасвир, ўз навбатида, икки хил йўл билан, яъни йил фасллари (баҳор, ёз, куз, қиш) ёки муайян табиат ҳодисалари (шамол, шабада, бўрон, ёмғир, қор, момақалдирик ва ҳ.к.) орқали юзага чиқади. Шу жиҳатдан қарасак, шоир лирикасида ҳар бир фасл ўзига хос бадиий талқин этилади, улар гоҳ азалий қонуниятлари билан намоён бўлса, гоҳ инсоний туйғуларнинг рамзи сифатида бўй кўрсатади:

*Яна баҳор келди.
Қалбим шодлигин,
Ҳислар тўлқинининг йўқдир поёни.
Ёзган куйларимнинг оҳангдорлигин
Наҳот, сабаби сен, баҳор айёми! (3,161)*

Ижодкор баҳор фаслини бошқа фаслларга қараганда кўпроқ севади. Бу фаслни қалбларни шодликка тўлдирувчи, ёзган шеърлари оҳангдорлигининг сабабчиси, дея эътироф этади. Дикқат қилсак, шеърдаги баҳор тасвири махсус тасвир объекти сифатида тасвирланмай, у лирик қахрамон психологик ҳолатини юзага чиқарувчи восита сифатида хизмат қилганига гувоҳ бўламиз. Шоир шеърда баҳор тасвирини шунчаки акс эттирмайди, балки ана шу воқелик таъсирида кўнглида кечган туйғу ва кечинмалар, ҳиссиётлар силсиласини бадиий ифодалайди.

Шукрулло лирикасидаги инсон ва табиат талқинининг ўзига хослиги шундаки, шоир табиатнинг ўзгариб туришида умр эзгулигини кўради, табиат фалсафаси умрлар ҳикматини, табиат манзаралари инсон ҳаётининг маъносини ифодалайди:

*Баҳор ҳавосидан кўнгилда шодлик,
Аммо шодлик билан бир четида ғам.
Бинафшани қилиб, "омон-омонлик",
Кимнидир афсус-ла қўмсайсан бир дам.*

*Қўмсайсан-у, аммо умр ўтганидан
Бир дам қиласан ҳам афсус-у армон.
Гоҳи шукрона ҳам айтасан дилдан –
Яна етганиндан кўкламга омон (3,110).*

Шоир поэтик дунёсида табиат тасвири инсон умрининг асоси тарзида намоён бўлади. Бу эса инсонга умр мазмунини, унинг кадрини мудом эслатиб туради.

Шукрулло лирикасида куз тасвири ҳам алоҳида ўрин тутати. Маълумки, куз фаслининг поэтик талқинида шоирлар кўпинча тугаб бораётган умрни, армонни ифода этадилар. Бундан ташқари куз – хазон фасли баробарида ризк ва баракот сарҳисоб қилинадиган фасл ҳамдир. Шоирнинг куз фаслига бағишланган айрим шеърларида куз тўкинликка, ўзига хос фусун ва тароватга эга фасл тарзида тасвирланади:

*Япроқларни тўкди эртанги шамол,
Димоққа урилди кузнинг ҳавоси.*

*Сўрамасдан келар баъзида не ҳол,
Бошланиб қолади тарнов навоси.*

*Тизилишиб тушар кузги япроқлар,
Гўё булар йўлга отланган карвон.
Ёзги сафарини тугатди улар,
Юртимизда бўлиб бир фасл меҳмон (2,41).*

Шоир ушбу шеърида кузнинг образли манзарасини тасвирлар экан, пейзажга ижтимоий маъно юкламайди, балки китобхонга ушбу фаслнинг ўзига хос гўзаллигини англатишга ҳаракат қилади. Ижодкор ерга тўкилган кузги япроқларни сафари тугаб, йўлга отланган карвонга ўхшатади. Шеърнинг охири бандига келиб, табиат манзарасининг гўзаллиги янада кучайтирилади. Лирик қаҳрамон наздида куз – безаниш, муҳаббат фаслидирки, унинг ҳар бир куни қувончга, бахтга тўла:

*Безаниш, муҳаббат, атроф олтин ранг,
Бир нафас қувониб ким олмас баҳра!
Кузги япроқларда бир дунё оҳанг,
Гўё олам қўшиқ, ранг тўла саҳна (2,41).*

Шукрулло инсон туйғуларини безовта этишга қодир руҳий ҳолат, унинг сабабларини бадиий сўз орқали чизишга моҳир мусаввир шоирдир. Унинг табиат манзаралари акс этган аксарият шеърларида аслида инсон қалби, унинг сезимлари акс эттирилади. Яъни шоир лирикасида пейзаж деталлари мажозий образга айланиб, ҳаётий жараёнларни тимсоллаш вазифасини бажаради ва таққослаш воситаси сифатида ҳам қўлланилади. Хусусан, шоир айрим шеърларида куз фаслининг бадиий манзарасини чизар экан, инсонни ўз умри моҳиятини сарҳисоб қилишга, уни ўйлашга ундовчи фалсафий ўй ва мушоҳадаларини ифодалайди.

Маълумки, лирикада ҳар бир шоирнинг ўз услубига хос оҳанглари, шеърларида кўнглига яқин рамз ва образлари акс этади. Шукрулло ҳам шеърларида табиат ва борлиқ тасвирида рамзий тимсоллардан унумли фойдаланади. Жумладан, бир шеърида келтирилган *терак* ва *чинор* рамзий образлари орқали шоир умрини беҳуда ўтказиб, афсус-надомат чекаётган ҳамда ўтган умридан рози бўлиб, ҳаёт варақларини ўқиб тугатаётган инсонларга ишора қилади:

*Чинорнинг тўкилди сўнгги япроғи,
Қиссанинг ёпилди гўё варағи.
Чинор мағрур боқар умридан мамнун,
Худди мен ўйлаган хазон фасли бу (3,114).*

Ҳар бир инсон куз фаслидаги барги хазонларни кўрганда, кўнглидан қандайдир ҳислар кечиради, ўз-ўзи билан, ўтган умрининг ҳаёли билан юзлашади. Шеърнинг лирик қаҳрамони ҳам ўз умрининг беҳуда ўтмаганидан, ўзи орзу қилган умрни яшаб ўтганидан шод. Чунки у сўнгги япроғини тўкиб,

атрофга мағрур ва мамнун бокқан чинор умрида ўз ҳаёт йўлини, умри мазмунини кўради.

Шукруллонинг табиат поэтикасига бағишланган шеърлари таҳлили натижасида унинг лирикасида "Чинор" поэтик образининг серқатлам, кўп маъноли эканлигига гувоҳ бўлдик. Жумладан, "Чинор" шеърисидаги чинор дардларини ичига ютиб, забонсиз яшаётган одамга тимсолли рамзий ишорадир. Яъни:

*Чинор яшар юз йилдан ортиқ,
Умр кўрар ҳатто асрлаб.
Унга ҳавас қилмайман, йўқ, йўқ,
Яшамайман умрини тилаб!*

*Силкинади кекса қомати,
Афсус чеккан мўйсафидсимон.
Тўлиб-тошган балки ҳасрати,
Не чораки унда йўқ, забон.*

*Дардларингни ичингга ютиб,
Сукут сақлаб кечирмоқ ҳаёт...
Кимлигингни бутун унутиб,
Тилсиз яшаи, даҳшат-ку, ҳайҳот! (3,91)*

Демак, "Хазон фасли" шеърисида "Чинор" поэтик образи, ижобий маънода ўз ҳаётидан мамнун, умридан рози бўлиб яшаётган одамга қиёсланса, иккинчи шеърда эса дарду изтиробдан қалби тўлиб кетган, аммо дардини ҳеч кимга айтолмай, сукут сақлаб яшашга мажбур инсонга рамзий ишорадир.

Йил фасллари бўлмиш баҳор, ёз, куз, қиш ҳақида шеър ёзмаган шоир топилмаса керак. Аммо Шукрулло шеърисида фаслларнинг поэтик қиёфаси лирик қаҳрамоннинг ҳис ва ақлий қувватидан тўйиниб, шу қадар самимий, содда тасвирланганки, уларни ўқиганимизда кўз олдимизда табиатнинг жонли манзараси намоён бўлади.

Шукруллонинг бутун ижодида, эпик, лирик, драматик асарларида пейзаж тасвири ва пейзаж деталларининг ўрни ниҳоятда катта ва ранг-барангдир. Пейзаж символизми ижодкорга айрим ҳолларда асар ғоясини ифодалашга ёрдам берса, лирик шеърларида сюжет вазифасини бажарувчи, психологизация ва фалсафий мушоҳадакорликни акс эттирувчи восита сифатида иштирок этади, турли хил ҳаётий ҳодисаларни таққослаш ва рамзийлаштириш учун хизмат қилади.

"Чинакам шоир учун сўз – бу фикр айтиш, кечинмаларни ифодалаш воситасигина эмас, балки яшаш тарзи, яшаш шаклидир. Ҳар бир сўз бадий асардаги ғоявий-эстетик мақсадга кўра муайян маъно касб этади. Замиридаги мазмун орқали ўзининг янги-янги маъно қирраларини намоён қилади"³. Хусусан, Шукрулло лирикасига шу жиҳатдан баҳо берадиган бўлсак, унда бадий сўзнинг маъно қирралари теран ифодаланганини, унинг ҳиссий қудрати ўзига хос тарзда намоён бўлганини, фикр ва ҳис-туйғу синтезини

³ Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври шеъриси. – Тошкент: "Фан", 2007, 32-бет.

кўриш мумкин. Чунончи, шоир табиат тасвирини шунчаки, йўл-йўлакай тасвирламайди, балки табиатдаги ҳар бир ўзгариш, жараён ва ҳодисалар ижодкор қалбидан кечган туйғу ва тафаккур уйғунлигида образли акс эттирилади.

Пейзаж тасвири Шукрулло фалсафий-интеллектуал шеърятининг шаклланишига муҳим асос бўлган, десак янглишмаймиз. Ижодкорнинг "Баҳор кечаси", "Ҳаммаси ўзинг", "Тош ҳайкал", "Хотинлар табассуми", "Тўкма кўз ёшингни", "Оқшом", "Қишлоқ гўзаллари", "Гулзор ва ёр", "Менинг севгим", "Варрақлар", "Қўйиб бер, эзгилаб йиғласин ёмғир", "Экология", "Макон", "Тонг чоғи уйғониб, кўзни очдимми", "Йўлдаги тош", "Баҳор чоғи эди, йўрғада эдинг", "Майсалар", "Чинор", "Из", "Кун ва тун", "Кексалик", "Гулзорга кирдим-у гул узмоқ бўлдим", "Баҳор келди", "Тол", "Баҳор томчиси", "Бедана", "Ғуборларни ювмоқда баҳор", "Баҳор ҳазили", "Бургут", "Кун қизариб ботди", "Хазон фасли", "Чирт-чирт узилади боғларда япроқ", "Пахтакор дўстимга" каби элликка яқин шеърларида пейзаж муҳим бадиий атрибут сифатида зоҳир бўлган.

Шоир шеърларининг мутолааси шундай хулосаларга олиб келади:

Шукрулло табиатни севади, уни ўзига сирдош деб билади, шунинг учун унинг фалсафий-интеллектуал лирикасида пейзаж тасвирлари, табиат деталлари кенг планда акс эттирилади;

Шоирнинг фалсафий-интеллектуал лирикасида пейзаж ҳиссий ҳолатнинг белгиси сифатида кўриниш беради. Табиатнинг гўзаллигида шоир ҳаётнинг энг юқори қийматини кўради. Инсон ҳаётидаги қувонч ва қайғуни тушуниш табиатни тушуниш орқали содир бўлади. Табиат Шукрулло учун ҳаётий ва маънавий омил вазифасини бажаради;

Шукрулло шеърлари ва дostonларида табиат манзараларини маҳорат билан чизар экан, пейзаж шоир учун психологик тасвирни теранлаштирувчи муҳим бадиий восита сифатида майдонга чиқиб, шартли-тимсолли образлар, анъанавий мотивлар унинг шеърятининг асосий атрибутига айланган.

РЕЗЮМЕ. Маколада Шукруллонинг пейзаж яратиш маҳорати таҳлил этилади. Шоирнинг пейзаж шеърларида кўнгил кечинмаларини конкрет табиий ҳолат ва вазиятда акс эттириш устуворлик килади ва шу орқали лирик қахрамоннинг психологик олами очиб берилади.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется мастерство Шукрулло в создании пейзажа. В стихотворениях поэта, посвященных пейзажной лирике, приоритетным является отражение эмоциональных переживаний в конкретном природном состоянии и ситуации, раскрывая тем самым психологический мир лирического героя.

RESUME. This article analyzes the poetics of nature in Shukrullo's lyrics and the poet's ability to create landscapes. In Shukrullo's poems devoted to landscape lyrics, the priority is the reflection of emotional experiences in a specific natural state and situation, thereby revealing the psychological world of the lyrical hero.

Таянч сўз ва иборалар: лирика, поэтика, табиат, образ, пейзаж, руҳий ҳолат, лирик қахрамон.

Ключевые слова и выражения: лирика, поэтика, природа, образ, пейзаж, душевное состояние, лирический герой.

Key words and word expressions: lyrics, poetics, nature, image, landscape, state of mind, lyrical hero